

karakteristike organiziranog djelovanja žena u jugoslaviji u razdoblju do drugog svjetskog rata (I)*

lydia sklevicky

Povijest organiziranog djelovanja žena – onog djelovanja u kojem su žene vidljive kao zasebna društvena grupa – slabo je poznati dio nacionalnih historija naših naroda. Historiografska literatura naročito je oskudna kada se radi o istraživanju njegovih početaka u 19. stoljeću, dok je brojnija literatura o organiziranom djelovanju žena između dva svjetska rata prilično neujednačena, na što ću se osvrnuti prilikom prikaza u njoj sadržanih ocjena raspona tog djelovanja. No, unatoč tome, postojeća literatura omogućila mi je pogled unatrag, sve do prvih početaka organiziranog djelovanja žena u našem podneblju.

Želimo li sažeti polazne pozicije žena u obzoru građanskog svijeta koji se razvojem kapitalizma otvara u jugoslavenskim zemljama druge polovice 19. stoljeća, mogli bismo se koristiti jednom metaforom: tvornica i salon nadaju se kao novi društveni prostori u koje ulaze žene.

Društveni prostor je pojam koji u sebi sažima ekološke, kulturne i psihološke dimenzije, a odgovara mu specifična razdioba društvene strukture. Operacionalno određen, to je fizički prostor obilježen specifičnom društvom (proizvodnom aktivnošću). U tom smislu, tvornica kao prostor u kojem se odvija plaćeni rad, predstavlja radikalno novo iskustvo u životima žena što su prisiljene da iz doma – prostora u kojem se odvijala tradicionalna, autarkična proizvodnja predindustrijskog razdoblja, izlaze na tržište radne snage. Odvaja se prostor plaćenog i jedinog društveno vrednovanog rada, u kojem se sada isključivo događa društvena proizvodnja, od prostora neplaćenog rada, u kojem se odvija društvena reprodukcija. Shvatimo li je u najširem smislu, društvena reprodukcija sadrži biološku reprodukciju (rađanje i socijalizaciju djece, djelomičnu proizvodnju i pripremu hrane i sl), te održavanje radne snage radnika, a ujedno je i mjesto gdje se zadovoljavaju potrebe neprislilne društvenosti (zadovoljavanje najvećeg dijela emotivnih i seksualnih potreba). Ovo odvajanje bilo je za pojedinca jedno od psihološki najdramatičnijih iskustava industrijske revolucije.

Salon, pak, nije shvaćen u svom ishodišnom smislu demokratizacije intelektualnog života njegovim odvajanjem od plemićkih dvorova, već je shvaćen u značenju prostora dokolice žena, koja postaje statusnom oznakom tzv. građanskog načina života.¹ Salon je društveni prostor ukorijenjen u privatnoj sferi, van društvene podjele rada, ali kao njen epifenomen – posljedica je položaja muškarca u toj podjeli. Kao prostor društvenosti, druženja žena među sobom, on će isprava odškrinuti vrata sfere javnosti preko neformalnih kanala komunikacije (npr. institucije traća kao mehanizma društvene kontrole). Salon je istodobno i simbol isključenosti jednog društva žena iz društvene proizvodnje, kao i njihovog sve manjeg učešća u društvenoj reprodukciji², pored ostalog, i zapošljavanjem sve većeg broja kućnog pomoćnog osoblja. Njegova dokolica, pored ostalih više ili manje idiosinkratičkih reakcija, otvara mogućnost institucionalizacije "brige za druge" (za razliku od traća). Filantropski napori nadrastaju pojedinačne akcije stvaranjem ženskih organizacija s tim ciljem, što je značajka svih sredina u određenoj fazi kapitalističkog uspona (u Evropi i Sjevernoj Americi). Druga mogućnost koju povlašten status otvara ženama je obrazovanje, iako je shvaćeno kao luksuz, kao statusni simbol, a ne kao preduvjet (sredstvo integracije žena u društvo. Upravo na ove dvije vrste aktivnosti (filantropija, obrazovanje) temelji se razvoj tzv. starog feminizma, poznatog u literaturi kao filantropski feminizam 19. stoljeća.³

Ovdje valja naglasiti terminus technicus feminizam, budući da kod svih sudionica takvih aktivnosti nije bila podjednako izražena težnja izlaska "iz svog mjesta" (tradicionalne ženske uloge) u sferu javnosti. No, kao posljedica djelovanja onog dijala žena koje su našle poticaja u iskustvu organiziranog djelovanja i stjecanju znanja kao mogućnosti participacije u društvenoj moći, dolazi do postepenog politiziranja aktivnosti žena, što se očitalo u postavljanju zahtjeva za pravom glasa. Kako je duhovito primjetila jedna od predstavnica tog "starog feminizma", Bečanka Marie von Ebner-Eschenbach (1830-1916), žensko se pitanje pojavilo kada su žene naučile čitati.⁴ Slični su se društveni procesi organiziranja žena odvijali i u jugoslavenskim zemljama.

Dokolica građanskog salona, ustanove na raskrižju porodičnog i javnog života, upućuju žene na jedan novi tip udruživanja i djelovanja. Tradicijska zadaća žene kao majke, domaćice, pomoćnice, njegovateljice, prenositeljice društvenih i čuvarice nacionalnih vrednota, biva podržavana do određenog stupnja stvaranjem samostalnih, isključivo ženskih organizacija. One su na svojevrsan način preuzele funkcije socijalne politike: obrazova-

nje ženske omladine (osnivaju i vode stručne i zanatske djevojačke škole za siromašnu žensku djecu, te internate za njihove polaznice); humanitarne djelatnosti (stvaranje dačkih skloništa s besplatnim obrocima i prihvatilištima za siromašnu djecu); socijalna i zdravstvena zaštita (osnivanje domova za pomoć i zaštitu majki i dojenčadi,⁵ kurseva za dobrovoljne bolničarke koje su uspješno sudjelovale u balkanskim ratovima, a po njihovom završetku posvećuju se zbrinjavanju invalida i porodica poginulih). Pored toga, žene su se angažirale na očuvanju nacionalnog identiteta: osnivaju škole i zabavišta na narodnom jeziku u Sloveniji; pružaju moralnu i materijalnu pomoć krajevima neoslobođenim od turske vlasti, kao i novoslobođenim krajevima u Srbiji; rade na očuvanju narodne umjetnosti u Hrvatskoj; a ženska društva u Bosni i Hercegovini mahom su formirana s nacionalnom orijentacijom.

Takvom djelatnošću, koja u novonastajućem društvom kontekstu doprinosi socijalizaciji tradicijskog raspona ženske aktivnosti, žene ove klase daju prilog izgradnji građanskog društva, ali i formiraju sebe kao građanke. Radeći pod stjegom i zaštitom, iako bez izravnog dodira s kapitalom, njihovo djelovanje teži ublažiti posljedice dramatičnih društvenih nejednakosti i istovremeno priprema žene druge klase za ulazak u kapitalističku proizvodnju. Takva aktivnost koja ih uvodi u sferu javnosti, istovremeno pogoduje stvaranju nove samosvijesti žena. Već početkom ovog stoljeća, neke ženske organizacije počinju isticati zahtjeve političke prirode, koji osporavaju dotadašnje tradicijsko mjesto žene: traže pravo glasa i izjednačavanje žena i muškaraca pred zakonom.

Pored ovih organizacija koje predstavljaju proboj građanske žene van kruga svijeta privatnog, djelovao je i veliki broj ženskih društava organiziranih na vjerskoj osnovi. One djeluju sve do početka drugog svjetskog rata i okupljaju veliki broj žena, i onih iz potlačene klase. Religijski svjetonazor i samozatajno karitativno djelovanje, kao isključivi sadržaj bavljenja, učvršćuju tradicijom omeđeni marginalni prostor namijenjen ženama, te stoga takva orijentacija predstavlja branu za prodor novih društvenih odnosa (u ovom slučaju za utemeljenje i evoluciju kapitalizma), i samim tim predstavlja prirodno saveznika svim nekonzervativnijim snagama. Neophodno je, stoga, diferencirati taj tip ženskih organizacija od prethodno spomenutih građanskih ženskih organizacija. Vjerske i slične organizacije izravno rade na održavanju postojećeg stanja društvenog sistema, budući da, radeći na petrificiranju prevladavajuće predodžbe žene kao apolitične, pasivne, nijeme i neartikulirane u javnoj sferi, podložne svakom autoritetu, podupiru jedan od najčvršćih stubova društva.

Kao najeksploatiraniji dio radničke klase, žene se uključuju već u prve akcije radničkog pokreta – štrajkove, tarifne pokrete, političke manifestacije. No, njihovo organiziranje u klasne organizacije (od kojih su neke osnivale i ženske sekcije) nije bilo srazmjerno tom angažmanu. Neobrazovanost, čitav teret tradicijske uloge, "prirodno poziva žene" – majke, domaćice, ne otvara ni minimum onog manevarskog prostora kakav za građanske žene predstavlja "salon". Iako teorijske misao ne previda historijsku misiju žene kao objektivno najrevolucionarnijeg dijela proletarijata (okovi koje ima izgubiti najteži su), borba za punu afirmaciju žena u radničkom pokretu vodit će se još desetljećima.

Gradska ženska društva dočekuju prvi svjetski rat na već uznapredovalom stupnju organizacije. "Srpski ženski savez" objedinjava trideset i dva društva, član je i međunarodnih organizacija ("Međunarodnog ženskog saveza" i "Internacionalne alijanse za žensko pravo glasa"), a nakon rata prebaci će u jednu od dvije najjače ženske organizacije. Slična tendencija vidljiva je i kod žena u radničkom pokretu. Tako, na primjer, od 1910. imaju svoj list "Jednakost" i Sekretarijat žena socijaldemokrata u okviru Socijaldemokratske partije Srbije.

U toku prvog svjetskog rata, žene se nalaze na prvim linijama fronta – kao bolničarke u Srbiji i Crnoj Gori; seoske žene vode borbu protiv pljačke okupatora i vojnih liferanata. Pojačan je proces zapošljavanja žena na mjestima mobiliziranih muškaraca, gdje vode borbu za socijalne zahtjeve, priključuju se sindikatima,⁶ Socijaldemokratskoj stranci. Pored ekonomskih, žene ističu i političke zahtjeve. Pred zasjedanje Hrvatskog sabora povodom donošenja izborne reforme (1917), žene izjavljuju: "Žene više neće šutjeti, neće više čekati, da se milostivo sjetite i na nas – sa smijehom i porugom. (...) I mi hoćemo, kao i vi, da radimo za bolju i slobodniju budućnost našu i našeg naroda."⁷

Traže mir.

Stvaranjem zajedničke jugoslovenske države nije došlo ni do kakvog pomaka u pogledu položaja žene. Broj zaposlene ženske radne snage (kao jeftinije i nezaštićenije od muške) stalno raste u poratnim godinama. Dok se u razdoblju od 1921. do 1926. smanjila muška radna snaga za 8%, istovremeno je broj zaposlenih radnica porastao za 97%. Zbog tog naglog porasta, sačinjavale su žene 1923. već 27% industrijskog proletarijata, a udio ženske radne snage još je više rastao u vrijeme nezaposlenosti.⁸ U odnosu spram kapitala, predstavljaju rezervnu armiju rada: najneobrazovaniji i najslabije (uz dječju radnu snagu) plaćeni dio radničke klase,⁹ u vanprivrednim djelatnostima one su prve na udaru svake redukcije. Žene su bile u potpunosti lišene i onih građanskih prava koje spadaju u ustavna prava: biračkog prava, prava na izborne funkcije i na javno istupanje u političkom životu. Budući da nije postojao jedinstveni građanski zakonik za čitavu zemlju, na snazi su ostali pojedini zakonici, koji su potjecali još iz prve polovice 19. stoljeća, uz običajno i religijsko pravo. Unatoč regionalnim varijacijama, ovi su zakonici sankcionirali neravnopravnost žene, naročito udate. Ona je, prema zloglasnom paragrafu 920. Srpskog građanskog zakonika iz 1844. godine, "izjednačena sa maloletnicima, mentalno poremećenim i sumanutim licima, raspikućama i propalicama" (...).¹⁰ Dok građanski zakoni osporavaju ženi samostalnost pravne osobe, krivično pravo velikodušno izjednačava sponove, te žena ima direktnu sposobnost odgovaranja za krivična djela. Socijalno i radno zakonodavstvo, iako nerazvijeno, najčešće je bilo izigravano. Postojanje pritiska rezervne armije nezaposlenih prisiljavalo je žene da rade pod bilo kakvim uvjetima i da niti ne traže primjenu onih zakonskih odredaba koje bi im pogodovala.

Ozakonjena neravnopravnost, u sprezi s netransparentnim velom sveprožimajuće patrijarhalne ideologije, rezultirala je podudarnošću osnovnih zahtjeva žena, bez obzira na njihovu klasnu pripadnost.

Nakon konstituiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, obnavlja se predratni model njihovog organiziranja: u građanskim ženskim organizacijama i u okvirima radničkog pokreta. No, s obzirom na tu univerzalnu obesprijetenost žena, pa čak i uprkos nehomogenosti gledišta o pojedinim pitanjima (kako između oba tipa organiziranja, tako i unutar samih njihovih redova), često dolazi do preklapanja njihovih zahtjeva. I građanske i klasne organizacije žena moguće je, na temelju nekoliko jedinstvenih kriterija, promatrati usporedno, utvrditi u kojim se povijesnim situacijama približavaju, kada se razilaze. No, prije toga valja nam ukratko ocrtaťi kronologiju razvoja vodećih organizacija, budući da su spoznaje i svijest o dugoj i tegobnoj borbi žena tek ovlašt (ili nikako) prisutne u našim današnjim promišljanjima.¹¹

Krenimo od građanskih ženskih organizacija. Njih je u svakom trenutku lakše očitati iz povijesnog konteksta, budući da djeluju autonomno, na temelju vlastitih programa i statuta, i posjeduju svoja centralna glasila, dok se djelovanje žena u radničkom pokretu odvijalo unutar pojedinih organizacija (Komunistička partija Jugoslavije, klasni sindikati, ili društva koja je KPJ osnivala kao pokriće za legalno djelovanje). Dvije su najjače organizacije koje okupljaju brojna i raznolika ženska društva i udruženja u međuratnom razdoblju: Jugoslovenski ženski savez i Alijansa ženskih pokreta.

Jugoslovenski ženski savez nastavlja tradiciju okupljanja ženskih društava koju je utemeljio Srpski ženski savez. On u trenutku osnivanja, 1910. godine, broji 12 društava, 1918. ponovno se konstituira pod nazivom "Narodni ženski savez Srba, Hrvata i Slovenaca", a 1921. okuplja 205 društava sa 50.000 organiziranih žena. U njegove redove ne pristupa trećina postojećih ženskih društava (to su uglavnom ona s vjerskim i čisto humanitarnim orijentacijama, koja svojim okupljanjem ne stavljaju u pitanje postojeći položaj i ulogu žene). Savez 1922. godine, nakon žive diskusije u vlastitim redovima, prihvaća svoj program rada s progresivnim socijalnim i političkim zahtjevima. Nakon toga dolazi do odvajanja jednog dijela društva, za koje je ta orijentacija isuviše radikalna. Ona se 1926. udružuju u Narodnu žensku zajednicu. Ova organizacija 1929. mijenja ime u "Jugoslovenski ženski savez", koji 1930. obuhvaća 450 društava sa 40.000 članica. Od 1930. do 1933. dolazi do izdvajanja zatijeha u njegovu radu, ali 1933. i 1934. čine se određene reorganizacije (decentralizacija na tzv. banovinske sekcije) i povezivanje sa srodnim organizacijama (Alijansom ženskih pokreta, Udruženjem univerzitetski obrazovanih žena).

Alijansa ženskih pokreta. Prva feministička¹² organizacija Društvo za prosvjećivanje žene i zaštitu njenih prava (osnovano 1919. u Beogradu i Sarajevu) djeluje isprva u okviru "Narodnog ženskog saveza SHS", a kasnije mijenja naziv u društvo "Ženski pokret". Na skupštini feminističkih društava 1923. u Ljubljani dolazi do osnivanja Alijanse feminističkih društava, koja 1926. mijenja naziv u Alijansa ženskih pokreta. Članom alijanse moglo je postati svako žensko društvo koje ima u svojim pravilima zahtjev izbornog prava za žene. Naročito izrazitu aktivnost pokazuje prigodom parlamentarnih izbora 1927. donošenja novog izbornog zakona 1935. nacrtu jugoslovenskog Građanskog zakonika 1937. a priključuje se i najmasovnijoj akciji za žensko pravo glasa 1939. godine.

U Zagrebu se 1934. godine, na inicijativu SKOJ-a (posredno – KPJ), osniva Omladinska podružnica Ženskog pokreta (raspuštena zbog sukoba s rukovodstvom seniorki 1937. 1935. Omladinska sekcija u Beogradu, a poslije i u drugim pokrajinama (izuzev Slovenije). U omladinske sekcije uključuju se mahom napredne omladinke, simpatizerke i članice KPJ i SKOJ-a, koje od sredine tridesetih godina po direktivi djeluju u građanskim ženskim organizacijama dajući im novi politički i još borbeniji ton.

Ženska stranka predstavlja jedinstveni ekstrem u okviru građanskih organizacija. Iz redova "Ženskog pokreta" 1927. istupa grupa intelektualki nezadovoljnih njegovim metodama rada (prvenstveno zastupanjem političke neutralnosti) i u svom "Proglasu" najavljuju formiranje isključivo političke organizacije. U drugoj polovici 1927. i 1928. održavaju skupštinu i osnivaju svoje organizacije po Srbiji (obraćajući se ženama svih klasa), no diktaturom (1929) biva prekinut postupak konstituiranja stranke.

Udruženje univerzitetski obrazovanih žena osnovano je 1927. u Beogradu. Istupa samostalno, mada je učlanjeno u Jugoslovenski ženski savez. Iako je osnovni cilj rada ovog udruženja društvena i profesionalna promocija njegovih članica, kao i ostvarenje međunarodnih kontakata, ono se priključuje akcijama za pravo glasa i razvija prosvjetnu aktivnost nadovezujući se na djelovanje Ženskog pokreta, te Lige žena za mir i slobodu, osnovane 1928. Na inicijativu KPJ, 1935. osnivaju se "junior sekcije" Udruženja (Zagreb, Sarajevo), u koje ulaze napredne studentice.

Navedene organizacije objedinjavaju veliki broj prilično raznorodnih društava. Ta su društva u svom djelovanju autonomna, njihove akcije i interesi najčešće su određeni profilom njihovih rukovodstava, no u pogledu značajnih akcija i istupanje djeluju zajednički.

Valja napomenuti da su sve građanske ženske organizacije razvijale i održavale bogatu međunarodnu suradnju¹³ i kontakte sa sličnim udruženjima u svijetu.

U okviru radničkog pokreta ne postoje autonomne ženske organizacije.¹⁴ Budući da je problem totaliteta položaja žena, formuliran kao "žensko pitanje", dio klasnog pitanja, specifični ženski zahtjevi tek su posredovanje kojim se vrši okupljanje i klasno osvješćavanje žena. Odmah nakon završetka rata, svoj rad obnavljaju Sekretarijat žena socijaldemokrata Srbije i ostale ženske socijalističke organizacije.

Na Kongresu ujedinjenja 1919. stvorena je jedinstvena Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunisti). U Podlozi ujedinjenja naglašava se borba "(...) za jednaka prava i jednake dužnosti svijui, bez razlike pola i porekla".¹⁵ Istovremeno je održana i Konferencija žena socijalista (komunisti), na kojoj dolazi do ujedinjenja svih ženskih socijalističkih pokreta u jedinstveni ženski socijalistički (komunistički) pokret Jugoslavije. Izabran je i Centralni sekretarijat žena komunista, čiji je zadatak da sistematski i planski radi na organiziranju i komunističkom obrazovanju žena. Na njegovu inicijativu obavlja rad list "Jednakost", koji postaje organ žena socijalista (komunista) Jugoslavije. Vukovarski partijski kongres 1920. ne raspravlja o ženskom pokretu niti o specifičnim zahtjevima žena, "mada je, s obzirom na aktivnost i ulogu žena, ovo pitanje zasluživalo punu pažnju".¹⁷ Iste godine osnovan je i Međunarodni sekretarijat žena pri Izvršnom komitetu Komunističke internacionale, koji je imao zadatak da objedinjava ženski komunistički pokret i ru-

kovodi radom komunistkinja u svim zemljama. Do proglašavanja "Obznane" (1921), nema dovoljno kontakata Centralnog sekretarijata žena socijalista s Međunarodnim sekretarijatom, a nakon nje gotovo da i zamiru. Na inicijativu ilegalne KPJ, 1923. osniva se Nezavisna radnička partija Jugoslavije, koja formira svoj Sekretarijat žena. Te je godine formirana i Crvena pomoć Jugoslavije kao legalna humanitarna organizacija pod rukovodstvom ilegalne KPJ, a u njezinom radu sudjeluje i mnoge radnice. Nakon zabrane Nezavisne radničke partije Jugoslavije (1924), KPJ težište rada među ženama prenosi u organizacije Nezavisnih sindikata, a osnivaju se i simpatizerske grupe žena radnica, preko kojih se one okupljaju i pripremaju za prijem u KP. Od ukupnog broja članova KPJ, 1925. na žene otpada oko 0,8%, a 1926, kada je održan Treći kongres KPJ, na kojemu je odlučeno o osnivanju Komisija za rad među ženama (pri svim partijskim i Centralnom komitetu), taj broj je udvostručen (1,6% žena članica KP). Na Četvrtom kongresu KPJ 1928. donešena je prvi put i rezolucija o ženskom pitanju. Nakon ovoga kongresa formirana je Komisija za rad među ženama pri CK KPJ, kao jedno od njegovih odjeljenja. Tom je prilikom samokritički utvrđeno da je KPJ u proteklom godinama vrlo malo pažnje obraćala radu među ženama, no budući da Komisija nije imala uvida u stvarno stanje u zemlji, zadaci su nerealno postavljeni i nisu se mogli izvršiti. Centralni sekretarijat žena KPJ, osnovan 1929. u svojim zadacima predviđa suradnju sa sindikalnim i ostalim masovnim organizacijama, kao i "neprijateljskim" organizacijama (kamo se ubrajaju građanske ženske organizacije). O teškoćama u radu sa ženama tog perioda svjedoče i posebna uputstva koje CK KPJ objavljuje 1934. Govori se o potrebi mijenjanja nepravilnih shvaćanja samih komunista o ulozi žene u revolucionarnom pokretu.¹⁸ Iste godine u Parizu je održan Svjetski kongres žena za mir i na njemu sudjeluje jedna delegatkinja KPJ, uz još tri predstavnice iz Jugoslavije. Broj žena u KPJ 1935. ne prelazi 1% članstva. Iz izvještaja o pojedinim problemima i stanju organizacije KPJ u Srbiji¹⁹ (1936) vidi se da radnice ne samo da su nemilosrdno eksploatirane, već nisu često nalazile ni podršku muških pripadnika vlastite klase. Ističe se da će se, uzimajući u obzir tu "dvojni potčinjenost", u pripremi akcija po konkretnim zahtjevima dobiti pokretanjem žena nove komunističke snage. Od 1935. intenziviraju se akcije organiziranja žena. Po direktivi KPJ, u sindikalnim podružnicama URSS-a formiraju se ženske sekcije čiji je rad odgojno-propagandnog karaktera. U sindikalne organizacije u Jugoslaviji 1936. učlanjeno je 5% radnica, ali je neusporedivo veće njihovo učešće u štrajkovima i demonstracijama,²⁰ čiji se broj u periodu od 1931. do 1936. znatno povećava. Tim se akcijama pridružuju i poljoprivredne radnice. Proslave Dana žena i Prvog maja također su propagandno-političkog karaktera. Na okupljanju žena radi se i posredstvom legalnih organizacija: Društva za prosvjetu žena (osnovano na inicijativu KPJ 1935), omladinskih sekcija "Ženskog pokreta", ženskih nabavljčkih zadruga, naprednog studentskog pokreta, udruženja učitelja, Društva "prijatelj prirode", "Seljačkog kola" i drugih, a posebice ženskih listova: "Žena danas" (Beograd, 1936 – 1940), "Ženskog svijeta" (Zagreb, 1939 – 1941.), "Naša žena" (Ljubljana, 1940).

Na Zemaljskom savjetovanju KPJ u selu Tacenu, održanom pod njegovim rukovodstvom, generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito izjavljuje: "Ako je većina drugova do sada potcjenjivala važnost uvlačenja žena u K(omunističku) p(artiju), sada moraju postati svjesni činjenice da je danas stvaranje ženskih partijskih kadrova naš najvažniji organizacioni zadatak". Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, 1940. godine, Vida Tomšić održala je referat o radu Partije među ženama, u kojem je ustanovljeno da je broj žena u KP porastao na 6%. Taj referat podastire teorijske osnove marksističkog postavljanja ženskog pitanja. Ono se postavlja kao posebno unutar proleterskog pitanja i definira kao poluga pomoću koje "možemo masu žena svih slojeva na osnovu njihovih posebnih ženskih zahteva okupiti oko revolucionarnog proletariata i uspješno iskoristiti njihove snage za pomoć proleterskoj revoluciji". Na Petoj zemaljskoj konferenciji precizirani su ženski zahtjevi koje KPJ treba uvrstiti u svoj program, i određeni su zadaci komunista u radu među ženama. Na njoj su izabrane dvije žene u CK KPJ. Taktika rada među ženama koju KPJ provodi u periodu od 1935. do 1940. slijedeći liniju politike Narodnog fronta, pokazala se veoma probitačnom. Komunistkinje koje po njenoj direktivi ulaze u autonomne građanske ženske organizacije, kanaliziraju u njima već postojeće antifašističko raspoloženje; listovi koji se pokreću u to vrijeme osvajaju i osvješćavaju mnogobrojne čitateljice (npr. posljednji broj lista "Ženski svijet" izašao je u 17.000 primjeraka). Upornim nastojanjima naprednih žena u građanskim organizacijama na njihovom omasovljenju postavljeni su temelji širokog antifašističkog fronta žena, koji će se 1942. formirati kao posebna organizacija. Godine 1940. u trenutku kada jugoslovenska vlada u koncentracione logore i zatvore internira oko 3.000 komunista, a prema spisku policije mobilizira 2.000 komunista i simpatizera, ženski kadrovi osiguravaju kontinuitet partijskog djelovanja.

Revolucija je na obzoru.

Građanske ženske organizacije već i u svojim programskim dokumentima ističu niz zahtjeve, za koje se sve vrijeme svog djelovanja zalažu u pojedinim akcijama (u kojima međusobno surađuju), koje ističu u svojim glasilima, brošurama, predstavkama vladi, peticijama.

Zahtjevi vodećih ženskih organizacija, spomenutih u ovom prikazu, u najvećem se broju stavova podudaraju s tim da jedne ili druge u većoj mjeri ističu neke od njih, što će u ovoj prilici morati biti zanemareno.

Temeljni je zahtjev priznavanje ženama aktivnog i pasivnog prava glasa za zakonodavna tijela i samoupravne organe vlasti, pod istim uvjetima kao i muškarcima. Radi se, dakle, o punoj sposobnosti za pravne radnje za sve žene, bilo one udate ili ne, pod općim uvjetima pod kojima se to priznaje i muškarcima.

Na području građanskog prava (obiteljskih i imovinsko-pravnih odnosa) zahtjeva se: obavezni građanski brak i mogućnost rastave braka; isključivo nadležnost državnih sudova za sve bračne sporove; ravnopravnost supružnika u braku i porodici (ukidanje vlasti muža; zamjena očinske vlasti roditeljskom; obaveza oba roditelja da izdržavaju djecu u slučaju razvoda braka; i sl); izjednačavanje bračne i vanbračne djece; da se omogući ženama da budu staratelj; izjednačavanje žena i muškaraca u nasljednom pravu u gradu i na selu; slobodno i neograničeno raspolaganje supružnika vlastitom imovinom.

U pogledu socijalno-zaštitnog zakonodavstva zahtjevi se odnose na: striktnu primjenu postojećih odredaba u praksi i sankcija za njihovo neizvršavanje; angažiranje žena kao inspektora rada; zaštita ženske radne snage, »s obzirom na njen prirodni poziv«; zaštita majki i djece i omladine; borba protiv prostitucije; borba protiv alkohola.

Zahtjevi s područja radnog zakonodavstva su: izmjena svih odredaba u zakonima i uredbama koje stavljaju ženu u neravnopravan položaj prema muškarcu u pogledu zapošljavanja i u radnom odnosu; pristup ženama u sva zvanja za koja su kvalificirane; jednaka nagrada za jednaki rad; priznavanje poziva žene kao majke i domaćice kao produktivnog poziva.

Žene zahtijevaju jednake uvjete za obrazovanje ženske i muške djece u kući i školi, te uvođenje škola i ustanova potrebnih za prosvjetičavanje seljačkog i radničkog stanovništva. Njihovi se zahtjevi ne zaustavljaju samo na normativnoj ravni. Svojim radom žene u tim organizacijama žele postići »izmjenu društvenih običaja« (kako se ističe u »Pravilima Feminističke alijanse u državi SHS« iz 1923) i izjednačavanje moralnih normi za žene i muškarce.

(nastavak u sledećem broju)

* Ovaj tekst dio je šire studije pod naslovom »Žene i moć – povijesna geneza jednog interesa«.

¹ Usporedi: Torsten Vebelen, *Teorija dokoličarske klase*, Kultura, Beograd, 1966.

² Elisabeth Badinter, *L'amour en plus, histoire de l'amour maternel – XVIIe – XXe siècle*, Flammarion, Paris, 1980.

Ova historijska studija ispituje promjenu shvaćanja i prakse »prirodnog poziva majke« u rasponu od 17. do 20. stoljeća u Francuskoj, no moguće je do izvjesne mjere te rezultate generalizirati na sve zemlje u kojima je u toku industrijska revolucija.

³ Barbara Corrado Pope, *Angels in the Devil's Workshop: Leisured and Charitable Women in Nineteenth-Century England and France*, str. 296 – 324 u *Becoming Visible. Women in European History*, Renate Bridenthal, Claudia Koonz, Eds., Houghton Mifflin Company, Boston, 1977.

⁴ *Die Frau im Korsett. Wiener Frauenalltag zwischen Klischee und Wirklichkeit*, Eigenverlag der Museen der Stadt Wien, 1984.

⁵ Godina 1855. prvi je datum osnivanja jednog takvog ženskog društva. Tada je u Hrvatskoj osnovan »Gospojinski odbor za održavanje pjestovališta«. Nav. prema: Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama, 1918 – 1941*, Narodna knjiga/Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1978, str. 8.

Tako, na primjer, u Općem radničkom savezu (Zagreb) do 1918. dvije trećine članova sačinjavaju žene. To je brojka koja će ostati nepremašena i u godinama najvećeg poleta sindikalnog pokreta. Adresa hrvatskih žena upućena 1917. Hrvatskom saboru, *Ženski svijet*, Reprint, Konferencija za aktivnost i ulogu žene u društvenom razvoju RK SSRNH, Zagreb, 1979, *Ženski svijet*, br. 7 – 9, 1939, str. 5. Također je veoma ilustrativan dokument zahtjev Zorke Janković Narodnom vijeću u Zagrebu od 16. 11. 1918. kojim traži da i žene budu članovi zakonodavnih tijela, te da imaju aktivno i pasivno pravo glasa. U njemu se kaže:

« (...) Nalazimo da veliki politički i socijalni prevrat u našoj zemlji ne trpi da itko tu ostane u stranu političar. Uverena da taj sjajni preporod sa sobom nosi i jednakost, kako svim plemenima, tako i svakom čovjeku, bez razlike spola, ne razumem zašto se kod stvaranja naše nove države ne traži sudjelovanje žene.

Zar tu sme, zar može još stajati polovina čovečanstva izvan bilo koje dužnosti državljanke, te bez svih prava? Protestujem protiv tomu što žene nisu pozvane na rad oko izgradnje nove slobodne države Srba, Hrvata, Slovenaca. Zahtevam da žene postanu članovi zakonodavnog tela, da uđu u Narodna veća, ta da im se podeli aktivno i pasivno pravo glasa.

Zorka Janković – Velikovečka»

Arhivski vjesnik, I tom, 1959/60, str. 128 – 129, dokument 105.

⁶ Navedeno prema: Bosa Cvetić, *Komunistička partija Jugoslavije i žensko pitanje*, Kultura, Beograd, 1960, str. 24.

⁷ Visina nadnice ženske radne snage kretala se od 45 do 75% u odnosu na visinu nadnice muške radne snage. Nav. pr. J. Kecman, nav. dj., str. 41 – 42.

⁸ Nav. pr. J. Kecman, nav. dj., str. 57.

⁹ U prilog toj tvrdnji govori i činjenica da je prva sveobuhvatna historiografska studija o borbi žene objelodanjena tek 1978. (rad J. Kecman).

¹⁰ Termin feminizam niti jedna od bibliografskih jedinica koje navodim ne definira. Jedino deciderano određenje nalazimo navedeno u programu Ženske stranke, koji pod pojmom feminizma razumije »kollektivno učešće ženskih biračkih masa u državnom životu«. (Nav. pr. J. Kecman, nav. dj., str. 193). U historiografskim radovima feminizam se određuje posredstvom spleta konotacija koje impliciraju određene (uglavnom negativne) stavove prema tom pojmu, iako se sami zahtjevi koje feminističke organizacije iznose preklapaju se zahtjevima drugih građanskih, ali i klasnih organizacija.

¹¹ Ovu su akciju pokrenuli redakcija lista »Žena danas« i beogradska Omladinska sekcija Ženskog pokreta.

¹² Zanimljiv je podatak koji nalazimo i u općim pregledima međunarodnih organizacija poput International Council of Women i International Alliance of Women za period od 1920. do 1939. u kojima je Jugoslavija svrstana uz Španjolsku, Novi Zeland, Dansku, Australiju i Švedsku, u zemlje koje u tim organizacijama participiraju sa članstvom od 30.000 do 50.000 žena.

¹³ Edith F. Hurwitz, *The International Sisterhood*, str. 339. u: *Becoming Visible*, nav. dj.

¹⁴ Organizaciono pitanje proizišlo iz teorijskog zasnivanja problema položaja žene, te ču se stoga njime baviti u zasebnom odjeljku ovog pregleda.

¹⁵ Nav. pr. J. Kecman, nav. dj., str. 77.

¹⁶ Isto, str. 115.

¹⁷ »Jedna od dosadašnjih grešaka u radu naših organizacija, pa i prijašnjih rukovodstava, bila je nerazumevanje potrebe masovnog rada među ženama, kvalifikujući taj rad kao rad sporedne važnosti za partiju i omladinu. Postojala su najnakaznija shvaćanja o tom pitanju, kao npr.: da žene nisu za revolucionarnu borbu, da je bespoldan rad među njima, da nisu konspirativne itd. Takvim shvaćanjima često su neki naši odgovorniji drugovi nastojali da opravdaju svoj nerad među radnicima, a neki od njih bili su čak i mišljenja da se žene ne smiju uvlačiti u našu partiju i omladinu iz gore navedenih, naravno potpuno netačnih razloga.« Nav. pr. J. Kecman, nav. dj., str. 207.

¹⁸ Njega CK-u KPJ podnosi član Sreten Žujović. Nav. pr. J. Kecman, nav. dj., str. 210.

¹⁹ J. Kecman u više navrata ističe:

»U štrajkačkom pokretu redovno su se isticala žene svojom borbenošću, iako ih je bilo malo organizovano u sindikalnim i partijskim organizacijama« (nav. dj., str. 258). Zbog čega su žene prisutnije i akcijama u kojima je u većoj mjeri izražen revolucionarni spontanitet, dok ih nema u okvirima organizacija koje, zbog ilegalnih uvjeta zahtijevaju maksimalni lični angažman? Taj je fenomen primijećen već i u prvoj proleterskoj revoluciji. Čini se da je već Lav Trocki, anketirajući grupu moskovskih agitatora i propagatora i pišući brošuru »Pitanje o načinu života« 1923. u njihovim odgovorima uočio tvrdokornost patrijarhalnog modela odnosa među spolovima, koji može predstavljati, i dolista predstavlja, kočnicu revolucionarne akcije i preobrazbe društva. Indikativni su odgovori na pitanja o porodičnom životu, te ču neke citirati: »Kada je muž u partiji, to znači da se ni najmanje ne trudi da pomogne svojoj porodici (on nema vremena, potpuno je zauzet poslovima i višim ciljevima), a njegova žena radi kao tegleća stoka i još joj se predbacuje njeno nekomunističko ponašanje koje ruši muževljev ugled.« »Znamo i za slučajeve da su žene-komunistice morale da istupe iz partije jer su njihovi muževi od njih zahtijevali da se vrate 'svom domu, kuhinji i njima samima'. Žena je 'ženturača' za većinu radnika.« IKb

²⁰ Lav Trocki, *Pitanje o načinu života*, Mala edicija »Ideja«, Beograd, 1981, str. 127 – 128.

²¹ U referata na Savjetovanju rukovodećeg aktiva KPJ 9. juna 1939. u selu Tacen.

²² Josip Broz Tito, *Žena u revoluciji*, Svetlost, Sarajevo i dr. izdavači, Sarajevo, 1978, str. 34. Zanimljivo je (da li i indikativno?) spomenuti relativiziranje težine stava izraženog na navedenom savjetovanju da se radi o »najvažnijem organizacionom zadatku« KPJ u radu poput *Kronologije SKJ 1919 – 1969*, Počci, Sentić, Sigetlija, Stvarnost, Zagreb, 1970, str. 94 – 95, koji u jedinici »Zemaljsko savjetovanje KPJ« niti ne spominje ovu odluku.

²³ Vida Tomšić, Referat »O radu među ženama«, str. 2. Arhiv, Institut za historiju radničkog pokreta (u daljnjem tekstu AIHRPH), Zagreb, ZB-KOM-4/75-75a. (1940). X 12 – 23, Zagreb (original dokumenta nalazi se u Beogradu).

²⁴ Fašizam napada tekovine građanske demokratije za koje se te organizacije istom žele izboriti. Nacistički ideolog Ernest Krik bez okolišanja izjavljuje: »Kapitalistički sistem, koji je hteo da izjednači polove, da ženi da posao – pa je na ispitu. Nacizam je uspostavio stare časne odnose: muškarac na poslu van kuće, žena na poslu u kući. (...) Feminizam je buržoaska perversija, atak na prirodni red stvari.«

Nav. pr. Maria Antonieta Mačković, *Žene i fašizam*, Treći program, Beograd, br. 33, 1977, str. 392. Na osnivačkoj skupštini Društva »Ženski pokret«, održanoj u Zagrebu 19. maja 1925, sudionice su pokazale svijest o opasnostima koje fašizam predstavlja za ciljeve za koje se one bore. Rečeno je, pored ostalog:

»Treba pristajati uz pokret, koji ide za ostvarenjem Pravde i Ljubavi u svijetu. Postigne li žena svoja prava, ... dobije li pravo glasa, treba je odgojiti onamo da se očuva onih metoda, koje danas upotrebljavaju muškarci. Treba ih odgojiti tako, da ne izaberu jednog Hindenburga ili Mussolinija, treba ih odgojiti, da ne prihvate metode današnjeg parlamentarizma, koji je vrlo daleko od onoga, što bi trebalo da bude«. (dr Milica Bogdanović) AIHRPH, grupa IV/3537 (1925).

pod kožom ribe

božica jelušić

GORA, TIRKIZ

Goru u kojoj gori tirkiz, pamtiš li? Tu se gornji svijet pretače u lake prikaze: brašnat klobuk gljive na mjesečini, skrž, paprat, krhko sivo stablo sutonje sjene. Mijenja se mladak potopljen u biljne eliksire, čiste ljubavne otrove. I sve, po neprisutnom, ima tek jedno ime: Jednako.

Dolje još traje ljeto. Sjedimo na terasi. Dan je nov i nenačet. Sja prašina na putu kojim će proći kiša. U šumi četinara, šišarka, padajući, reže tišinu na kriške. A ipak: vlas dima veže šumove za jučerašnje riječi, encijan modroljubičast u podočnjaku nositi zar može gospoda? Smije li? Premda, recimo... Odjednom

tvoje ruka, dugoprsta se tvoja ruka podiže i u zraku raspršuje strelovit vodu! Gle, s vrha gore, kažeš mi, kad se gleda, kamen ima blizanca! Zrak pomnožen sa brigom, krda brojeva tromo dišu u nizinskoj magli. Smisao, duh visine, je u tirkiznom oku.

A ris od glicerina, majestetična mačka Erosa koja se nečujno kreće kroz njegov pomični i nepomični odraz, besmrtna je i jedan. Neponovljiv.

POD KOŽOM RIBE

I wish I were where S.P. stands Tamo! Tamo! U kuhinji iz kutije, u kataloškom raju! WADE porculan iz ormarića ciliče joj na uho svoje hermetičke napjeve. Ona zna! Ona zna! Ona zna! Zaželi ili sačiniti precizan opis užasa, zapiše: »Zaudara na izgorjelo meso«.

Sadašnja kuća prizemna je i niska. Pucketava. Vatra, koja podgrijava blitvu u vatrostalnoj posudi, znala je, sigurno, boljih vremena: nekada visio je na zidu ljevorku crtež ribe i svijet je – Gospode, savršeno kao oči! – stao pod njenu kožu. Učinili smo nešto, presudno. Ne pamtim više: Kako se ulazilo pod tu ljuskavu površ? Kako sanjalo u andeoskom perju?

U mreži krivih znakova: šutim. Toplo i hladno stalno mijenjaju košulje. Sve rublje nosi monogram drugoga roda. Naš je konac. Ali (bez naočala) ne prepoznajem vez. Izgubljena među posudom, poput kuhinjske krpe, sada se natapam vlagom i vonjem obroka. Vraćam se uspomeni: da je san, čista ikra, jednom bio okrugao! Što me ljubilo, što sam ljubila, bez uglova je bilo i bez bridova! Lagano kao plin. Kao smrt: posvudašnje.

Riba, međutim, spora sutonja prikaza, čiji se oblik puni staklenom vunom, govori: »Ptico i krtico, gledaj kroz leću vode! Prožvači čvrstu supstancu, mračno između. Izdrži. Gutaj pravilno. Žvakati/gutati znači: biti u svome tijelu. Dijeliti. Uskraćivati. Moći željeti istinu.

Željati istinu ne znači suvišno se gubiti u detaljima«.

* Aluzija na ANON-ov stih: I wish I were where Helen lies... etc